

ఇండియన్ పాలిటీ

ప్రధానమంత్రి

భారత ప్రధానమంత్రి ప్రభుత్వ అధిపతి, జాతి ప్రజాభిప్రాయానికి ప్రతిబింబం, కేంద్ర ప్రభుత్వ విజయాలకు, వైఫల్యాలకు, సమర్థతకు బాధ్యుడు. రాజ్యాంగం ప్రకారం కేంద్ర ప్రభుత్వ కార్యనిర్వహణాధికారం అంతా రాష్ట్రపతికి ఉన్నప్పటికీ ఆచరణలో ప్రధానమంత్రి సలహా ప్రకారమే నడుచుకోవాలి.

రాజ్యాంగం: భారత రాజకీయ వ్యవస్థలో ప్రధానమంత్రి అధికారాలు, విధులు, పాత్ర కేవలం 74, 75, 78 నిబంధనల్లో మాత్రమే ప్రస్తావించారు. కానీ వెస్ట్ మినిస్టర్ పార్లమెంటరీ సంప్రదాయం ప్రకారం ప్రధానమంత్రి తిరుగులేని అధికారాలు, విధులు, ప్రాధాన్యాన్ని కలిగి ఉన్నారు.

అర్హతలు: పార్లమెంటు సభ్యుడై ఉండాలి. లేదా పార్లమెంటు సభ్యుడిగా ఎన్నిక కావడానికి కావాల్సిన అర్హత ఉండాలి. అయితే నియమితులైన తరువాత 6 నెలల్లోగా ఎన్నిక కావాల్సి ఉంటుంది. ప్రభుత్వ ఆదాయాన్ని పొందే పదవిలో ఉండకూడదు. 102 (1) నిబంధన కింద అనర్హతకు గురై ఉండకూడదు.

పదవీకాలం: సాధారణంగా ప్రధానమంత్రి లోక్ సభ విశ్వాసం పొందగలిగితే లోక్ సభ కాలపరిమితితో పాటు 5 సంవత్సరాలు పదవిలో కొనసాగగలరు. జవహర్ లాల్ నెహ్రూ, ఇందిరాగాంధీ, రాజీవ్ గాంధీ, పి.వి. నరసింహారావు, ఎ.బి. వాజ్ పేయి, మన్మోహన్ సింగ్ మాత్రమే తమ 5 సంవత్సరాల పదవీకాలాన్ని పూర్తిచేశారు. రాజీనామా చేయదలచుకుంటే తమ రాజీనామా పత్రాన్ని రాష్ట్రపతికి సమర్పించాలి. ప్రతిపక్షం అవిశ్వాస తీర్మానం ప్రవేశపెట్టి అది లోక్ సభలో నెగ్గితే కూడా ప్రధానమంత్రి రాజీనామా చేయాల్సి ఉంటుంది. అదే విధంగా ప్రభుత్వం ప్రవేశపెట్టే వార్షిక బడ్జెట్ ను లోక్ సభ తిరస్కరించినా లేదా కోత తీర్మానాన్ని తిరస్కరించినా లేదా రాష్ట్రపతికి ధన్యవాద తీర్మానం వీగిపోయినా, సవరణ ప్రతిపాదన ఆమోదం పొందినా లేదా ప్రభుత్వం వ్యతిరేకించినప్పటికీ పార్లమెంటు ఆమోదించినప్పుడు ప్రధానమంత్రి రాజీనామా చేయాల్సి ఉంటుంది. ప్రధానమంత్రి రాజీనామా చేస్తే మంత్రిమండలి లేదా ప్రభుత్వం మొత్తం రాజీనామా చేసినట్లవుతుంది. పదవీకాలం పూర్తికాకుండానే (గుల్జారీలాల్ నందా తాత్కాలిక ప్రధానిగా 1964, మే 27 నుంచి జూన్ 9 వరకు, 1966, జనవరి 11 నుంచి 24 వరకు) లాల్ బహదూర్ శాస్త్రి మరణం కారణంగా మొరార్జీ దేశాయ్, చరణ్ సింగ్, వి.పి. సింగ్, పి. చంద్రశేఖర్, ఎ.బి. వాజ్ పేయి, హెచ్.డి. దేవెగౌడ లోక్ సభ విశ్వాసాన్ని కోల్పోవడం వల్ల అర్ధాంతరంగా రాజీనామా చేశారు.

పదవీ స్వీకార ప్రమాణం: రాజ్యాంగంలోని 75 (4) అధికరణ ప్రకారం ప్రధానమంత్రితో సహా మంత్రులందరూ IIIవ షెడ్యూల్ లో సూచించిన విధంగా ప్రమాణం చేయాలి. ఇది రెండు రకాలుగా ఉంటుంది.

1. అధికారాలను సక్రమంగా నిర్వర్తించడం.
2. అధికార రహస్యాలను కాపాడతానని ప్రమాణం చేయడం.

అధికారాలు, విధులు: రాజ్యాంగం ప్రకారం రాష్ట్రపతికి ఉన్న అధికారాలను రాష్ట్రపతి పేరు మీద ఆచరణలో ప్రధానమంత్రి నిర్వహిస్తారు.

1. ప్రధానమంత్రి కేంద్ర మంత్రిమండలికి నాయకుడు. ఈయన సిఫారసు మేరకు రాష్ట్రపతి మంత్రులను నియమించి, శాఖలను కేటాయిస్తారు. ఒక శాఖ నుంచి మరో శాఖకు బదిలీ చేయగలరు. అవసరమైతే ప్రధాని సిఫారసుపై మంత్రులను మంత్రివర్గం నుంచి తొలగించగలరు. కేబినెట్, మంత్రిమండలికి నాయకుడిగా కొనసాగడం లేదా రద్దు కావడం అనేది ప్రధానమంత్రి ఇష్టాయిష్టాలపై ఆధారపడి ఉంటుంది. కేబినెట్, మంత్రిమండలి సమావేశాలకు అధ్యక్షత వహించడమే కాకుండా సమావేశాల అజెండాను నిర్ణయిస్తారు. మంత్రివర్గంలోని వివిధ మంత్రిత్వ శాఖల మధ్య సమన్వయం చేస్తారు. ప్రధానమంత్రి ఇష్టాయిష్టాలకు వ్యతిరేకంగా మంత్రిమండలి, కేబినెట్ ఎలాంటి తీర్మానం చేయదు.
2. పరిపాలనకు అవసరమైన అనేక ఉన్నతాధికార పదవులకు ప్రధాని సిఫారసులపై రాష్ట్రపతి నియామకాలు చేస్తారు. అటార్నీ జనరల్, సుప్రీంకోర్టు, హైకోర్టుల ప్రధాన, సాధారణ న్యాయమూర్తులను, కంప్రోలర్ అండ్ ఆడిటర్ జనరల్, భారత ఎన్నికల సంఘం ప్రధాన ఎన్నికల కమిషనర్, ఇద్దరు సాధారణ ఎన్నికల కమిషనర్లను, ఆర్థిక సంఘం చైర్మన్, సభ్యులు, సీ ఆయోగ్ సభ్యులను, యూనియన్ పబ్లిక్ సర్వీస్ కమిషన్ చైర్మన్, సభ్యులను, అన్ని రాష్ట్రాల గవర్నర్లు, కేంద్రపాలిత ప్రాంతాల లెఫ్టినెంట్ గవర్నర్లు, పరిపాలకులు, త్రివిధ దళాల అధ్యక్షులను, విదేశీ రాయబారులను, కామన్వెల్త్ దేశాలకు హైకమిషనర్లను, వివిధ రాజ్యాంగబద్ధమైన, చట్టబద్ధమైన కమిషన్ల చైర్మన్లు, సభ్యులను ప్రధాని సిఫారసుల మేరకు రాష్ట్రపతి నియమిస్తారు.

3. రాష్ట్రపతి, మంత్రిమండలి మధ్య వారధిగా ప్రధానమంత్రి వ్యవహరిస్తారు. 78వ అధికరణ ప్రకారం మంత్రివర్గ నిర్ణయాలకు, కేంద్ర ప్రభుత్వ పాలనకు సంబంధించిన ముఖ్య విషయాలను, పార్లమెంటులో ప్రవేశపెట్టే బిల్లుల ప్రతిపాదనలను రాష్ట్రపతికి తెలియజేయాలి. అంతేకాకుండా రాష్ట్రపతి కోరిన సమాచారాన్ని ప్రధాని అందజేయాలి. రాష్ట్రపతి నిర్ణయాలు, సూచనలను మంత్రి వర్గానికి ప్రధాని వివరిస్తారు. మంత్రివర్గ సభ్యుడు తమ మంత్రిత్వ శాఖ నిర్ణయాలను నేరుగా రాష్ట్రపతికి వివరించడం సాధ్యంకాదు.
4. ప్రధానమంత్రి సలహా ప్రకారమే పార్లమెంటు నాయకుడిగా రాష్ట్రపతి పార్లమెంటు సమావేశాలను ఏర్పాటు, ప్రోరోగ్ చేస్తారు. సమావేశాల ఆజెండా రూపకల్పన, నిర్వహణను సభాధిపతులతో చర్చించి తగిన సహకారాన్ని అందిస్తారు. ప్రభుత్వ విధాన నిర్ణయాలను పార్లమెంటులో అధికారికంగా ప్రకటిస్తారు. లోక్ సభను రద్దు చేయాల్సిందిగా సూచిస్తే రాష్ట్రపతి రద్దు చేస్తారు (85(2)b అధికరణ ప్రకారం).
5. ప్రభుత్వ ముఖ్య అధికార ప్రతినిధి ప్రధానమంత్రి. లోక్ సభకు ప్రధాని, మంత్రిమండలి సమష్టి బాధ్యత వహిస్తారు. ప్రభుత్వ విధానాలు, పథకాల రూపకల్పన, అమలు ప్రధానమంత్రి అభిప్రాయాలకు అనుగుణంగా రూపొందించి అమలుచేస్తారు. కాబట్టి ప్రభుత్వ విజయాలు, వైఫల్యాలకు ప్రధానమంత్రి కారకుడు.
6. భారత విదేశాంగ విధానం ప్రధానమంత్రి అభిప్రాయాలకు అనుగుణంగా ఉంటుంది. అంతర్జాతీయ సంస్థలైన ఐక్యరాజ్యసమితి, అలీనోద్యమం, సార్కో, బ్రిక్స్ మొదలైన సంస్థల శిఖరాగ్ర సమావేశాలకు భారత అధికార ప్రతినిధిగా వ్యవహరిస్తారు. అంతర్జాతీయంగా దేశ గౌరవ ప్రతిష్ఠలు, వర్తక, వాణిజ్య సంబంధాలు, దేశ ప్రగతి ప్రధాని సమర్థతపై ఆధారపడి ఉంటాయి.
7. భారతదేశ జాతి నాయకుడు. ప్రధాని అభిప్రాయం దేశప్రజల అభిప్రాయం. యుద్ధం, శాంతి ఒప్పందాలకు సంబంధించిన నిర్ణయాలను ప్రధానమంత్రి తీసుకుంటారు. అందుకే వీటికి సంబంధించిన మంచి, చెడులకు ప్రధాని బాధ్యత వహిస్తారు. దేశంలో జాతీయ అత్యవసర పరిస్థితిని విధించడానికి ప్రధాని అధ్యక్షతన ఉన్న కేబినెట్ లిఖితపూర్వక తీర్మానాన్ని రాష్ట్రపతికి తెలియజేయాల్సి ఉంటుంది.
8. నీతి ఆయోగ్ (NITI Ayog)కు పదవీరీత్యా ప్రధాని చైర్మన్ గా వ్యవహరిస్తారు. సహకార విధానానికి చిహ్నంగా పనిచేసే ఈ సంస్థ పోటీ సమాఖ్య వాతావరణాన్ని ఏర్పరచడంతో రాష్ట్రాలు ఒకదానితో ఒకటి అభివృద్ధిలో పోటీపడుతున్నాయి. అన్ని రాష్ట్రాలతో చర్చించి దేశాభివృద్ధికి అవసరమైన ఆర్థిక విధాన నిర్ణయాలను తీసుకుంటారు.

ప్రధానమంత్రి కార్యాలయం: ప్రధానమంత్రి కార్యాలయం దిల్లీలో ఉంది. ఇది ప్రధానమంత్రికి సచివాలయంగా పని చేస్తుంది. 1977కు ముందు దీన్ని ప్రధానమంత్రి సచివాలయం అని పిలిచేవారు. ప్రస్తుతం ప్రధానమంత్రి కార్యాలయంగా పిలుస్తున్నారు. ఇందులో అనేక విభాగాలు ఉంటాయి. ఉదాహరణకు అవినీతి నిరోధక విభాగం, ప్రజా సమస్యల పరిష్కార విభాగం మొదలైనవి. ఈ కార్యాలయం ప్రిన్సిపల్ సెక్రటరీ అధ్యక్షతన పనిచేస్తుంది. ప్రస్తుతం సుప్రీంకోర్టు మిశ్రా ప్రిన్సిపల్ సెక్రటరీగా, అజిత్ దోవల్ జాతీయ భద్రతా సలహాదారుగా వ్యవహరిస్తున్నారు.

నియామకం

ప్రధానమంత్రిని రాష్ట్రపతి నియమిస్తారు. అయితే అందుకు అనుసరించాల్సిన మార్గదర్శకాలను రాజ్యాంగంలో ఎక్కడా వివరించలేదు. లోక్ సభ సాధారణ లేదా మధ్యంతర ఎన్నికలు జరిగిన తర్వాత మెజారిటీ స్థానాలను పొందిన పార్టీ సూచించిన నాయకుడిని ప్రధాన మంత్రిగా రాష్ట్రపతి నియమిస్తారు. ఏ ఒక్క పార్టీకి మెజారిటీ రాకపోతే లోక్ సభ విశ్వాసం పొందగలరు అని భావించిన వ్యక్తిని ప్రధానిగా నియమిస్తారు. సాధారణంగా ఎన్నికలకు ముందే ఒక కూటమిగా ఏర్పడి పోటీచేసి లోక్ సభలో మెజారిటీ స్థానాలు పొందినట్లయితే ఆ కూటమికి చెందిన నాయకుడిని ప్రధానమంత్రిగా నియమిస్తారు. ఏ సంకీర్ణ కూటమి మెజారిటీ సాధించలేకపోతే లోక్ సభలో అత్యధిక స్థానాలు పొందిన పార్టీ నాయకుడిని ప్రధానమంత్రిగా నియమిస్తారు లేదా రాష్ట్రపతి దృష్టిలో మెజారిటీ పొందగలడని భావించిన వ్యక్తిని ప్రధానిగా నియమిస్తారు.

ప్రధానమంత్రులు - కొన్ని ప్రత్యేకతలు

- ❖ భారతదేశ మొదటి ప్రధాని జవహర్ లాల్ నెహ్రూ. ఈయన 'భారతరత్న' అవార్డు (1955) పొందిన మొదటి ప్రధాని. అత్యధిక కాలం ప్రధానిగా కొనసాగారు. పదవిలో ఉండగా మరణించిన మొదటి ప్రధాని నెహ్రూ.
- ❖ తాత్కాలిక ప్రధానిగా పనిచేసిన ఏకైక వ్యక్తి గుల్జారీలాల్ నందా.

- * విదేశీ పర్యటనలో ఉండగా మరణించిన ప్రధాని లాల్ బహదూర్ శాస్త్రి. మరణానంతరం భారతరత్న అవార్డు (1966) పొందిన మొదటి ప్రధాని. 'జై జవాన్, జై కిసాన్' నినాదాన్ని అందించారు.
- * మొదటి మహిళా ప్రధానమంత్రి ఇందిరా గాంధీ. ఈమె హయాంలోనే పోట్రాన్ - I అణు పరీక్షలను నిర్వహించారు. ప్రధాని పదవిలో ఉండి ఆరెస్టయ్యారు.
- * మొరార్జీ దేశాయ్ తొలి కాంగ్రెసేతర ప్రధాని. మొదటి సంకీర్ణ ప్రభుత్వానికి నాయకత్వం వహించారు. ఆస్తి హక్కును ప్రాథమిక హక్కుల జాబితా నుంచి తొలగించారు. పాకిస్థాన్ ప్రభుత్వ 'నిషాన్-ఇ-పాకిస్థాన్' అవార్డ్ పొందిన ఏకైక భారత ప్రధాని.
- * పార్లమెంటులో ప్రధానిగా అడుగు పెట్టిన ప్రధానమంత్రి చరణ్ సింగ్.
- * అతి చిన్న వయసులో ప్రధానిగా నియమితులైన వ్యక్తి రాజీవ్ గాంధీ. ఓటుహక్కు పొందడానికి కనీస వయసును 21 నుంచి 18 ఏళ్లకు తగ్గించారు.
- * దక్షిణ భారతదేశం నుంచి మొదటిసారిగా ప్రధాని అయిన వ్యక్తి పి.వి. నరసింహారావు. మైనారిటీ ప్రభుత్వాన్ని పూర్తి పదవీకాలం కొనసాగించారు.
- * పోట్రాన్ - II అణు పరీక్షలు జరిపిన ప్రధాని ఎ.బి. వాజ్ పేయి. ఈయన సంకీర్ణ ప్రభుత్వాన్ని మొదటిసారిగా పూర్తి పదవీ కాలం కొనసాగించారు.
- * ప్రధాని ఐ.కె. గుజ్రాల్ వరల్డ్ స్టేట్స్ మన్ అవార్డు గ్రహీత, గుజ్రాల్ డాక్ట్రీన్ సిద్ధాంతకర్త. కాంగ్రెస్ పార్టీ నాయకత్వంలో ఏర్పడిన తొలి సంకీర్ణ ప్రభుత్వ ప్రధాని.
- * స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన తర్వాత జన్మించి ప్రధానమంత్రి అయిన మొదటి వ్యక్తి నరేంద్ర మోదీ.

రచయిత: డాక్టర్ ముప్పాల భాస్కరరాజు